

.7. Informe antropológico preliminar⁴

7.7.1. Introducción

O presente apartado corresponde ao estudo antropológico preliminar dos restos humanos recuperados no transcurso de escavación arqueolóxica que se realizou no xacemento de San Pedro de Filgueira (Crecente, Pontevedra), entre os días 24 de novembro e 3 de decembro.

7.7.2. Materiais e métodos

Para a escavación e extracción dos restos óseos humanos foi importante o uso de ferramentas de precisión para a retirada da terra que rodea o óso ata deixalo ben delimitado e poder retiralo co menor dano posible.

O material óseo atopado durante a escavación foise gardando en bolsas de plástico e inventariado no rexistro da intervención. Este procedemento levouse a cabo de diferentes maneiras, dependendo do estado de conservación do óso, a cantidade deste e a parte anatómica preservada. Naqueles casos nos que só se conservaron ou se atoparon pequenos fragmentos ou fragmentos da zona diafisaria que non permitiron a identificación do óso nin aportaron información destacable para a investigación, foron gardados nunha bolsa común ou xeral. Naquelas ocasións onde o óso se conservaba enteiro, a maior parte do óso ou/e as epífises dos mesmos, foron envoltos en papel de periódico (coa fin de diminuír a humidade) e posteriormente introducidos en bolsas de plástico perforadas, para evitar a condensación.

No caso dos cranios atopados (sendo unha grande fonte de información e unha zona anatómica delicada, formada por diferentes ósos) foron gardados en bolsas de plástico e posteriormente, introducidos en caixas do mesmo material, tendo coidado de conservar o depósito que enche o interior cranial. Para evitar, aínda máis posibles danos fíxose unha "cama" composta de bolas de periódico no fondo destas caixas. Asígnouse un código numérico correlativo a cada cranio, previo a súa retirada, coa intención de individualizalos.

⁴ Informe realizado por Ainhoa Dapena Bugallo arqueóloga e antropóloga física e forense

7.7.3. Identificación de evidencias anómalas e determinación de sexo e idade

Referente aos fragmentos de óso longo atopados, non foi observada ningunha evidencia anómala *in situ*. Tampouco se determinou nin o sexo nin a idade xa que non se preservaban os elementos de observación necesarios para estes diagnósticos e tamén pola mala conservación dos ósos, debido a terra ácida característica de Galicia.

Respecto ás caveiras, mencionadas anteriormente, foron estudadas de maneira preliminar polo antropólogo forense, Fernando Serrulla, para identificar as posibles evidencias anómalas que puideran presentar, especialmente sinais de violencia, como por exemplo buratos de bala. Para iso, o Doutor Serrulla, primeiramente, retirou cun pincel a terra concretada no cranio (ben sexa enteiro ou fragmentado) para observar con maior claridade estes sinais.

Por outro lado, nos casos que foi posible, intentouse determinar o sexo mediante a observación das evidencias craniais relacionadas con cada sexo. En relación coa determinación da idade, neste caso de individuos adultos, observouse o estado de obliteración das suturas craniais, dado que non se dispuña doutros elementos conservados que permitisen a diagnose, como o desgaste dental.

7.7.4. Metodoloxía aplicada no individuo localizado en posición primaria

En relación coa metodoloxía empregada para á exhumación do individuo conservado en posición primaria, posiblemente correspondente aos restos de César Alberte, foi a mesma que a empregada no resto de restos óseos, pero neste caso para a conservación, individualizouse cada extremidade segundo a súa lateralidade e/ou segundo o tipo de óso. No caso do cranio e a pelve, engadir que foron extraídos en bloque (é dicir, extraéronse coa terra na que repousaba) debido a súa precaria conservación, para posteriormente acabar de escavalos no laboratorio. Respecto o rexistro dos restos de este individuo procedeuse á asignación dun código numérico previamente á súa retirada.

7.7.5. Número mínimo de individuos, tafonomía e estado de conservación xeral

En referencia ao número mínimo de individuos, neste caso non foi posible determinar a partires dos ósos longos, dado que o xacemento intervido (antigo cemiterio de San Pedro de Filgueira) presentaba un recheo formado por unha remoción de terras, que provocaron a fragmentación dos ósos e á descontextualización dos mesmos. Pero, en contraposición, púidose achegar a esta diagnose mediante a contabilización dos 13 cranios atopados na UE4. Ademais disto, debe terse en conta a localización das interfaces e recheos correspondentes aos enterramentos ordinarios realizados no adro da igrexa, previamente ao traslado do mesmo (con anterioridade aos acontecemento do 36), dado que indican a presenza de máis individuos.

Imaxe 67: Concentración de cranios no sector NW da intervención previa á ampliación

Imaxe 68: UE04 no Sector N previo á súa escavación

Así mesmo, débese sinalar que o estado de conservación en xeral é deficiente, principalmente a causa da acidez do substrato galego e ás raíces que danaron os ósos. Non semella haber relación entre o tipo de enterramento e o estado de conservación dos restos óseos. O que resulta relevante é o tempo transcorrido, dado que os restos óseos de individuo 1 (posiblemente correspondentes a César Alberte) non foron inhumados nun ataúde pero presentan unha bo estado de conservación xa que só transcorreron 86 anos dende o seu enterro. En cambio os ósos pertencentes ao antigo cemiterio presentan unha cortical moi danada e cunha consistencia e coloración diferente.

Imaxe 69: Encadrado en cor verde óso pertencente ao antigo cemiterio e en cor laranxa restos pertencentes ao individuo número 1 (posiblemente César Alberte).

7.7.6. Descrición dos restos óseos exhumados

Unha exposición a análise preliminar acerca do estado de conservación dos restos humanos atopados durante a escavación, recóllese a descrición detallada dos mesmos e da interpretación preliminar das evidencias.

Neste caso os restos óseos pódense dividir en dous grupos: os ósos descontextualizados (aqueles atopados durante a escavación dos recheos ata chegar aos niveis de enterramento) e os ósos pertencentes ao individuo 1.

- **Ósos descontextualizados**

- Ósos varios

Dentro deste grupo atopáronse especialmente partes diafisarias tanto de extremidades superiores (húmero, ulna ou cúbito e radio) como de extremidades inferiores (fémur, tibia e peroné ou fíbula). Aínda que tamén se observou a presenza de ósos coa epífise proximal conservada especialmente en húmeros, fémures e peronés.

Imaxe 70: Diáfese de fémur (na parte superior) e fémur con epífise proximal (na parte inferior da imaxe).

Imaxe 71: Fragmento da zona diafisária de fémur.

Tamén se sinala a localización de fragmentos de vértebras lombares, escápula, metatarsos e falanxes pertencentes aos pés.

➤ Cranios

Durante á escavación do recheo atopáronse 13 cranios dos cales 10 foron revisados en campo. Desta revisión púidose extraer a información preliminar seguinte:

▪ **Cranio N°1**

Este cranio pertencería a un individuo adulto maduro, dado que presenta as suturas craniais lambdoide, coronal e saxital significativamente pechadas (é dicir, cunha obliteración avanzada). En relación ao sexo non se puido determinar, dado que as partes conservadas desta caveira eran insuficientes para esta diagnose.

Respecto ós signos anómalos no óso, destacar que non presenta fracturas perimortem (período arredor da morte).

▪ **Cranio N°2**

En este caso, a caveira presentaba as suturas coronal, lamboidea e saxital abertas (cunha obliteración baixa. Polo tanto estaríamos falando dun individuo xoven. En referencia ao sexo, non se puido determinar por falta de elementos para esta diagnose.

Destacar que este individuo presentaría sinais de violencia na zona occipital, xa que se observou a presenza dun orificio de morfoloxía circular. Este burato non presenta bisel nin no exterior nin no interior da calota cranial, nin amosa radios de fractura saíndo deste orificio (estes prodúcense tanto de entrada como de saída a causa da rotura do cranio cando a elasticidade da cortical do óso chega o seu límite). Sen embargo observouse que un destes radios, que saen deste orificio, indican que o impacto de bala podería ser *perimortem* dado que a fractura presenta unha pátina da mesmo cor que o exterior do cranio. Se esta se produciría *postmortem*, presentaría unha cor máis clara (branca). Con estas observacións, tanto do orificio como dos radios de fractura, o doutor Serrulla propón a hipótese da lesión coma un orificio de entrada de proxectil.

Imaxe 72: Cranios nº1 e nº2

Imaxe 73: Detalle do cranio Nº2, onde se aprecia o posible orificio de entrada dun proxectil na zona occipital.

▪ **Cranio N°3**

Neste caso propónse a posibilidade de que este cráneo puidera corresponder a un individuo xoven pola presenza de suturas abertas (é dicir, cunha obliteración pouco marcada). Non se determinou o sexo pola falta de elementos anatómicos claros.

A parte de conservase a zona parietal esquerda e o temporal, tamén se conservaron varias vértebras cervicais, concretamente parte de axis (C2). A parte conservada é a odontoides, na cal se observan posibles signos de impacto de proxectil (fracturas que poderían ser perimortais), aínda que se terá que revisar en laboratorio.

Por tanto trataríase doutro caso no que non se pode excluír signos de violencia.

▪ **Cranio N°4**

O cráneo pertencería a un individuo de idade adulta madura dado que as suturas craniais están marcadamente obliteradas (especialmente as suturas coronal e saxital). Por outra banda, nesta ocasión existen suficientes elementos anatómicos que permiten a diagnose sexual. Observouse que a glabella e arco supraciliar están moi marcados e que a mastoides é grande, evidencias asociadas ó sexo masculino. Ademais, dacordo as medidas da cavidade glenoidea da escápula dereita conservada, apoiarían esa hipótese.

Obsérvanse fracturas perimortem anómalas na base do cráneo que poderían corresponder con sinais de violencia, se ben de forma preliminar.

▪ **Cranio N°5**

Nesta ocasión este cráneo correspondería a un individuo adulto senil, dado que a mandíbula presenta unha reabsorción alveolar total de toda a dentición. Referente ó sexo, trataríase dunha muller, dado que presenta un borde orbitario fino e o arco supraciliar e glabella non marcados. Ademais apréciase unha mastoides pequena.

Por último, no que respecta ás patoloxías, soamente se observou artrose avanzada nas vértebras cervicais conservadas.

Imaxe 74: Cranios nº 3, 4 e 5

▪ **Cranio Nº6**

Este cranio podería pertencer a un individuo xoven, dado que se observou un desgaste dental incipiente e a sutura lambdoidea aberta. Ao ter a sutura saxital marcadamente obliterada subiría o rango de idade aos 30 anos aproximadamente, polo que se podería clasificar como un individuo adulto xoven. Respecto ao sexo, neste caso trataríase dun home porque presenta un bordo orbitario groso, aínda que presenta unha mastoides pequena, sendo este un elemento característico do sexo feminino.

Sínálase que presenta a perda dalgunha peza dental *antemortem*, xa que se observa reabsorción alveolar para algún dente.

Non se puideron excluír signos de violencia marcados, dado que se identificaron posibles fracturas perimortais que concordan cun estoupido cranial provocado probablemente por un impacto de proxectil. Tamén cabe destacar que se conservou a segunda vertebra cervical (C2) pero coa particularidade de

que presenta a perda da odontoide. Isto poderíase relacionar cunha posible acción violenta. Por tanto, nesta ocasión tampouco se pode descartar a posibilidade de morte con violencia.

Imaxe 76: Cranio 6

▪ **Cranio N°7**

Este cranio non permitiu unha diagnose da idade e sexo por falta de partes anatómicas que nos puideran aportar sobre esta información, se ben o cranio amosa unha mastoide pequena, a cal se asocia co sexo feminino.

Obsérvanse signos de violencia, en concreto un posible orificio de entrada de bala de 7 mm no óso parietal dereito.

Imaxes 77-78: Cranio nº 7

▪ **Cranio N°8**

En este caso trátase dun fragmento da zona frontal, o cal presenta un orificio probablemente por impacto de proxectil cun diámetro grande, que podería corresponder a unha escopeta.

Sinalar que ao só conservarse este pequeno fragmento cranial, non se puido diagnosticar nin a idade nin o sexo do individuo.

Imaxe 79: Fragmento conservado do cranio n° 8 con orificio

▪ **Cranio N°9**

Este cranio podería pertencer a un individuo adulto xoven dado que presenta a sutura lambdoidea aberta. O sexo non se determinou por falta de elementos óseos diagnósticos.

A nivel patolóxico, obsérvase á presenza de osteíte (*antemortem*) no temporal dereito por posible infección, aínda que non se pode descartar que sexa tafonómico. Tamén se identificou destrución da táboa interna, dunha zona do cranio, con lesión osteítica *antemortem* que podería ser resultado da meninxites.

Imaxe 80: Cranio 9

▪ **Cranio N°10**

Mediante a observación deste cranio, poderíase dicir que pertence a un individuo adulto xoven xa que presenta as suturas temporo-occipital, cornal e lamboidea abertas. A diagnose sexual non foi posible determinarse. A nivel de patoloxías volveuse a observar a mesma reacción identificada no cranio número 9 na cortical de táboa interna do cranio, pero podería ser de orixe tafonómica.

Nun dos fragmentos de cranio conservados identificouse un burato que podería ser compatible cun impacto de proxectil. Por tanto, non podería excluírse unha morte violenta.

Imaxe 81: Cranio 10

Dos cranios número 11, 12 e 13 non se puido extraer información preliminar dado que non puideron ser revisados en campo.

Imaxe 82: Cranios 11 e 12

Cranios	Idade	Sexo
Cranio Nº1	Adulto maduro	Non determinado
Cranio Nº2	Adulto xove	Non determinado
Cranio Nº3	Adulto xove	Non determinado
Cranio Nº4	Adulto maduro	Home
Cranio Nº5	Adulto senil	Muller
Cranio Nº6	Adulto xove	Home
Cranio Nº7	Non determinado	Non determinado
Cranio Nº8	Non determinado	Non determinado
Cranio Nº9	Adulto xove	Non determinado
Cranio Nº10	Adulto xove	Non determinado

*resultados preliminares

▪ **Individuo Nº1**

O individuo Nº 1 correspóndese cos restos esqueléticos pertencentes a un adulto, ben articulado e posicionado en decúbito supino, se ben presenta certa curvatura da parte superior do corpo, ao estar adaptado o corpo ao tamaño e forma da fosa. Coa cabeza lateralizada á dereita, presenta as extremidades inferiores en extensión pero cos pés cruzados. Respecto ás extremidades superiores, obsérvase que o brazo dereito estaría semiflexionado a nivel torácico e o brazo esquerdo en extensión pegado ao corpo.

Imaxe 83: Restos esqueléticos do Individuo I en posición primaria

Podería tratarse dun home (duns 160 cm de estatura aproximadamente) dado que durante á extracción dos restos observouse que a escotadura ciática (situada na pelve) tiña un ángulo cerrado (é dicir, tiña unha abertura estreita), trazo asociado ao sexo masculino. Respecto á idade poderíase propor que fose maior de 35 anos, dado que a S1 (primeria vértebra do óso sacro) está fusionada. Ademais presenta sinostose completa das epífises de todos os ósos. Esta información é froito dunha revisión preliminar polo que deberá agardarse á información a partires do estudo de laboratorio para uns resultados concluíntes.

Non se puido observar ningún sino de violencia en campo, como por exemplo un orificio de bala no cráneo, nin evidencias patolóxicas.

7.7.7. Valoración

O presente estudo antropolóxico elaborado a partires dos traballos arqueolóxicos realizados na sondaxe da igrexa de San Pedro de Filgueira (Crecente, Pontevedra), permiten expoñer as seguintes conclusións preliminares.

1. Os ósos atopados durante o proceso de escavación, que forman parte das unidades estratigráficas de recheo, son sobre todo ósos longos como húmeros, radios, cúbitos, fémures, tibias e peronés. Tamén se atoparon 13 cranios dos cales 10 se estudaron de xeito preliminar en campo e os restos dun individuo conservado en posición primaria.
2. Dos 10 cranios estudados en campo, 5 clasificáronse como adultos xóvenes, 2 como adultos maduros, 1 como adulto senil e dous non determinados. Respecto ao sexo 2 como homes, 1 como muller e 7 como non determinados.
3. Por último, en referencia ao individuo 1, atopouse en posición primaria, ben articulado, nunha posición anómala e non funeraria, xa que presentaba as extremidades inferiores en extensión cos pés entrecruzados e as extremidades superiores co brazo dereito semiflexionado a nivel de tórax e á esquerda en extensión. Ademais foi inhumado directamente nunha fosa, sen ataúde, pequena para o tamaño seu corpo. Estas dúas últimas cuestións fan pensar que foi enterrado sen coidado e con présas. Podería tratarse dun home maior de 35 anos e de 160 cm de altura (aproximadamente), elementos que encaixan cos datos que se tiñan de César Alberte, se ben serán as probas de ADN as que determinen dita identidade.
4. Un dato de interese foi a identificación de sete cranios con sinais de violencia. Tres deles amosan orificios compatibles con impacto de proxectil. Esta situación podería apuntar á posibilidade de que os restos de César Alberte non fosen os únicos pertencentes a represaliados (ou por causa doutro conflito) enterrados no antigo cemiterio da igrexa de San Pedro de Filgueira.